

## คู่มือการพัฒนาจิต ตอนที่ 2

### ต้องมีความเชื่อในพระพุทธเจ้าและหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า

ผศ.พิเศษ ดร.นพ.คงเดช ลีโทชาวลิต  
สำนักงานสาธารณสุขจังหวัดนครปฐม

ความคิดที่ทำให้ผู้เขียนมีความภูมิใจและความสุขที่สุดตลอดเวลา คือ ความภูมิใจที่ได้เกิดและอาศัยอยู่ในประเทศไทยที่มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขและมีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ แม้ว่าบิดาของผู้เขียนเองจะเป็นคนจีนแท้ที่อพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารตั้งแต่วัยเยาว์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และมีโอกาสได้เป็นพุทธศาสนิกชนตามรอยบิดาของผู้เขียนที่มีความใส่ใจในการทำบุญด้วยการช่วยเหลือวัดละแวกบ้านอย่างสม่ำเสมอ ทำให้ผู้เขียนมีความสนใจที่จะศึกษาคำสอนของพระพุทธศาสนามาแต่เล็ก และเห็นประโยชน์ที่จะพัฒนาตนเองตามหลักการของพระพุทธศาสนา ซึ่งจะต้องประกอบด้วยสามส่วนคือ การศึกษาตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา การปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา และการเห็นผลของการปฏิบัติตามหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา แม้จะมีนักวิชาการหลายคนทำเหมียวมายและไม่กล้าที่จะเขียนคำว่า “พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ” ลงในรัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2550 ก็ตาม แต่ก็อาจปฏิเสธได้ว่าความเป็นอยู่ของคนไทยนั้นมีพื้นฐานมาจากคำสอนและการปฏิบัติตัวตามแนวคำสอนขององค์พระศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้ามาอย่างยาวนาน

มีพุทธภาษิตที่ว่า **“การอุปถัมภ์แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการยาก”** สำหรับผู้ที่สนใจในพระพุทธศาสนา เริ่มต้นจะต้องมีความเชื่อในการอุปถัมภ์ของพระพุทธเจ้าเป็นเบื้องต้นก่อน เนื่องจากการที่เราได้เกิดมาเป็นมนุษย์และมีโอกาสเกิดในประเทศที่มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติแล้วนั้นน่าจะเป็นโอกาสดีที่ทำให้เรามีโอกาสได้พบพระพุทธศาสนา และหากได้มีการศึกษาและปฏิบัติตามหลักคำสอน

ของพระพุทธศาสนาแล้วนั้นย่อมเป็นโอกาสดีที่ทำให้ผู้ปฏิบัติได้พัฒนาจิตใจของตนเองให้มีความละเอียดอ่อนในการลดความโลภ ความโกรธ ความหลงมากขึ้น ซึ่งโอกาสที่จะได้เกิดเป็นมนุษย์และโอกาสที่จะได้เกิดมาพบพระพุทธศาสนานั้นไม่ว่าทุกคนจะมีโอกาสดังคำสอนในธรรมบทซึ่งเป็นตำราพุทธศาสนาซึ่งได้รับความนิยมอ่านทั้งเป็นที่รู้จักมากที่สุด (ธัมมปทัญญู กุฏฐกถา พุทธวรรควรรณา 3) กล่าวไว้โดยมีเนื้อความเต็มว่า “กัจฉโม มนุสสปฏิลาโก กิจฉน มจฺจาน ชีวิตํ กิจฉน สทฺธมมสฺสวณํ กิจฉน พุทฺธานมุปปาโท” แปลความได้ว่า ความได้อัตภาพเป็นมนุษย์เป็นการยาก ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอยู่ยาก การฟังพระสัทธรรม เป็นของยาก การอุปถัมภ์แห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการยาก หมายถึง

ประการที่ 1 **“กัจฉโม มนุสสปฏิลาโก ความได้อัตภาพเป็นมนุษย์เป็นการยาก”** การที่ทุกคนได้เกิดเป็นมนุษย์ไม่ว่าจะเป็น ผู้ชายหรือผู้หญิงก็ตาม หากได้พิจารณาให้ดีถ้วนและรับรู้ตามความเป็นจริงจะเห็นว่าในโลกที่เราเกิดมานี้มีสัตว์หลากหลายประเภทตั้งแต่ตัวเล็กสุดเช่นหนอนตัวเล็ก มด ปลวก สัตว์น้ำ สัตว์บกต่าง ๆ ที่เรียกว่าสัตว์เดรัจฉาน แต่ต้องถือว่า เป็นความโชคดีของเราที่ไม่ต้องเกิดเป็นสัตว์เหล่านั้น เนื่องจากการที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์ได้นั้นอย่างน้อยก็ต้องผ่านการทำบุญกุศลมาพอสมควร เช่น เคยให้ทาน เคยรักษาศีล เคยเจริญภาวนา บุญกุศลที่ได้เคยบำเพ็ญมาก่อนจึงเป็นปัจจัยให้ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ในชาตินี้ ถ้าผู้ใดเคยทำบาป ทำอกุศลไว้มาก ไม่เคยทำบุญทำทาน ไม่เคยรักษาศีล ไม่เคยเจริญภาวนา การที่ผู้นั้นจะได้เกิดมาเป็นมนุษย์นั้นย่อมเป็นไปได้ยากแต่ต้องไปเกิดในทุคติภูมิที่เรียกว่าอบายภูมิ เช่น

อาจไปเกิดในนรก เกิดเป็นเปรต อสุรกาย หรือเป็น สัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น

ประการที่ 2 “**กิจฉม มจฺจานชีวิติ**” ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอยู่ยาก” หมายถึง ทุกคนที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้วเพื่อความอยู่รอดก็ต้องดิ้นรนขวนขวาย ประกอบอาชีพต่างๆ เพื่อหาทรัพย์สินเงินทอง หาอาหารมาประทังชีวิตทั้งของตนเองและครอบครัว นอกจากนี้แต่ละคนก็แตกต่างกัน บางคนเกิดมาในครอบครัวที่ร่ำรวย บางคนเกิดมาในตระกูลที่มีฐานะปานกลางพอหาเลี้ยงชีพได้ไม่ลำบากนัก บางคนเกิดมาในตระกูลที่ยากจนขัดสน แม้แต่อาหารที่จะรับประทานในแต่ละวันก็แทบจะไม่มี ซึ่งเป็นผลจากบุญกุศลที่สั่งสมมาแต่ครั้งอดีตที่แตกต่างกัน คนที่เคยบำเพ็ญทานบารมีมามากก็รักษาศีลมาดีก็เกิดในตระกูลที่ดี คนที่ไม่เคยบำเพ็ญทานบารมีหรือบำเพ็ญมาบ้างแต่เพียงเล็กน้อยก็ลำบากมากกว่า ต้องลำบากในความเป็นอยู่ ส่วนอายุก็มีความแตกต่างกัน บางคนเสียชีวิตตั้งแต่อยู่ในครรภ์มารดา บางคนก็เสียชีวิตขณะเกิด บางคนเสียชีวิตในวัยเด็ก บางคนเสียชีวิตในวัยหนุ่มสาว บางคนเสียชีวิตในวัยกลางคน บางคนเสียชีวิตตอนแก่ บางคนเสียชีวิตด้วยโรคภัยไข้เจ็บ บางคนเสียชีวิตเพราะโดนคนอื่นฆ่า บางคนโดนรถชนเสียชีวิต บางคนฆ่าตัวตาย บางคนแก่ตาย บางคนตายดี บางคนตายอย่างทุกข์ทรมาน เหล่านี้เป็นต้น ดังนั้นจึงกล่าวว่า “ชีวิตของสัตว์ทั้งหลาย เป็นอยู่ยาก”

ประการที่ 3 “**กิจฉม สทฺธมฺมสฺสวณิ**” การฟังพระสัทธรรม เป็นของยาก” คนทั่วไปมักจะมีอารมณ์คล้อยไปในทางหลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ์ ซึ่งมักจะเห็นว่าเป็นความสุขในการใช้ชีวิต แต่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นสอนให้เห็นทุกข์ เห็นโทษของการหลงใหลในรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ ธรรมารมณ์ สอนให้เรามองสิ่งต่างๆ ให้เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือให้มองให้รู้แจ้งเห็นจริงว่ามันไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ใช่ตัวตน แต่ตราบดีที่เราหลงใหล เพลิดเพลินในสิ่งเหล่านั้น อยู่ก็ยอมจะไม่อยากฟังธรรมะ ไม่อยากฟังคำพูดใดๆ จากผู้ให้สอนให้เห็นทุกข์เห็นโทษของมัน เนื่องจาก

ขัดต่อความรู้สึก ขัดต่อความต้องการของตนเอง ทำให้ไม่ยอมฟัง เมื่อไม่ยอมรับฟังก็ไม่เกิดความรู้แจ้งเห็นตามความเป็นจริง ไม่เห็นทุกข์ ไม่เห็นโทษ ไม่เห็นความเป็นสามัญลักษณ์ของสรรพสิ่งคือไม่เห็นความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของรูป เสียง กลิ่น รส โสภณูปะ และธรรมารมณ์

นอกจากนี้ความไม่ยอมฟังธรรมะของพระพุทธองค์แล้วการที่เกิดในสมัยที่พระองค์ปรินิพพานไปนานแล้วนั้น การได้ฟังธรรมะที่แท้ก็ยาก เนื่องจากต้องฟังจากพระภิกษุสาวกของพระองค์ซึ่งอาจจะแปลและตีความผิด ทำให้ถึงแม้จะได้มีโอกาสฟังธรรมะแล้ว การจะรู้แจ้งเห็นจริงตามพระธรรมจึงเป็นการยากเช่นกัน จึงเห็นได้ว่าการที่ได้อาศัยในประเทศไทยที่ยังมีพระสงฆ์สาวกผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบตามคำสั่งสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและนำพระสัทธรรมคำสอนนั้นมาประกาศสอนแก่ ชาวโลกให้รู้ตามอยู่ จึงเป็นโอกาสอันดีที่เราท่านทั้งหลายจะรีบขวนขวายหาโอกาสฟังพระสัทธรรมและประพฤติปฏิบัติตามให้รู้แจ้งเห็นจริง ก่อนที่จะหาผู้แสดงพระสัทธรรมคำสอนเช่นนั้นไม่ได้อีกในอนาคต

ประการที่ 4 “**กิจฉม พุทฺธานมฺอุปาทิ**” การอุปติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นการยาก” ปัจจุบันไม่มีใครมีโอกาสได้เฝ้าองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเพื่อฟังธรรมจากพระโอษฐ์โดยตรงเพราะพระองค์ทรงเสด็จปรินิพพานไปนานแล้ว คงเหลืออยู่ก็แต่พระสัทธรรมคำสอนของพระองค์ซึ่งถือว่าเป็นตัวแทนของ พระองค์ตามพุทธดำรัส จะเห็นได้ว่าการที่เราท่านทั้งหลายเกิดมาแล้วจะได้เห็นพระพุทธเจ้านั้นไม่ใช่เรื่องง่าย เลย เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้เสด็จอุบัติขึ้นบ่อยๆ และพระโพธิสัตว์ที่จะมาตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้านั้นต้องบำเพ็ญบารมีอย่างสมบูรณ์กว่าจะมาตรัสรู้ได้ ตามพระไตรปิฎกกล่าวว่าระยะเวลาในการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์แต่ละประเภทนั้นก็ยาวนานแตกต่างกัน พระโพธิสัตว์ประเภท **ปัญญาวริกะ** คือประเภทที่มีปัญญามากกว่าศรัทธาและความเพียร ต้องบำเพ็ญบารมีอยู่นานถึง 20 อสงขัย

กับแสนกับ จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ พระโพธิสัตว์ประเภท **สัทธาธิกะ** คือประเภทที่มีศรัทธามากกว่าปัญญาและความเพียร ต้องบำเพ็ญบารมีอยู่นานถึง 40 อสงขัยกับแสนกับ จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ พระโพธิสัตว์ประเภท **วิริยาธิกะ** คือประเภทที่มีความเพียรมากกว่าศรัทธาและปัญญา ต้องบำเพ็ญบารมีอยู่นานถึง 80 อสงขัยกับแสนกับ จึงจะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ เพราะเหตุตั้งว่ามานั้นจึงกล่าวได้ว่า “การอุปติขึ้นแห่งพระพุทธเจ้านั้นเป็นการยาก”

อย่างไรก็ตามแม้พระศาสดาเสด็จปรินิพพานไปนานแล้ว แต่พระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ยังทรงอยู่ และเราก็สามารถที่จะเห็นองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ด้วยการศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์และประพฤติปฏิบัติตามให้รู้แจ้งเห็นจริง เพราะพระพุทธองค์ได้ตรัสไว้ว่า “ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นเรา” ดังนั้นการที่ได้มีโอกาสเกิดมาในประเทศที่เป็นศูนย์กลางของพระพุทธศาสนา นับว่าเป็นโชคดีที่เราได้มีโอกาสที่จะน้อมจิตเพื่อศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระศาสดาและน้อมนำเข้าสู่การปฏิบัติเพื่อให้เห็นผลทั้งในระดับการใช้ชีวิตประจำวัน (โลกียะ) และถ้ามีโอกาสบางคนอาจเป็นผลในระดับเหนือโลก (โลกุตระ)

นอกจากนี้ยังนับว่าเป็นโชคดีของพุทธศาสนิกชนที่เข้าใจหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาที่จะไม่ตกเป็นทาสของปัจจัยภายนอกตัวตนที่อาจเรียกได้ว่าสิ่งนอกเหนือธรรมชาติเนื่องจากหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาสอนให้คนเชื่อเรื่อง **“กฎแห่งกรรม”** ซึ่งหมายถึงคนจะได้ดี หรือไม่ได้ดีเป็นผลจากการกระทำของตนเอง ไม่ใช่เกิดจากการบันดาลของผู้ใดผู้หนึ่ง หรืออำนาจนอกเหนือธรรมชาติ จึงอาจกล่าวได้ว่า **“พุทธศาสนา ศาสนาที่ประกาศอิสรภาพให้กับมนุษยชาติ”**

หากจัดประเภทศาสนาต่างๆ ในโลกนี้ จะแบ่งได้ออกเป็น 2 ประเภทได้แก่ เทวนิยมและอเทวนิยม ศาสนาประเภท เทวนิยม ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน หมายถึง ลัทธิความเชื่อว่าพระเจ้า

ผู้ทรงอำนาจยิ่งใหญ่พระองค์เดียว พระเจ้านั้นทรงมีอำนาจครอบครองโลกและสามารถ ดลบันดาลความเป็นไปในโลก ศาสนาตามแนวเทวนิยมมีความเชื่อว่าเทพเจ้าเป็นผู้ยิ่งใหญ่สูงสุดเหนือกว่าเทพเจ้าทั้งหลาย หรือเรียกกันว่าพระเจ้า แบ่งย่อยออกเป็นเอกเทวนิยม ซึ่งมีอยู่เพียงพระองค์เดียว พระองค์เป็นผู้สร้างโลกและสรรพสิ่งทั้งหลายและกันว่าพระเจ้าอาจติดต่อมนุษย์ แบ่งออกเป็น โดยผ่านศาสดาพยากรณ์หลายองค์ เช่น พระอัลเลาะห์ ทรงติดต่อกับท่านนบีมุฮัมมัด พระยะโฮวาท் ทรงติดต่อกับท่านโมเสส และพระเยซู และพหุเทวนิยม ที่นับถือพระเจ้า หรือเทพเจ้าหลายองค์ อย่างศาสนาพราหมณ์-ฮินดู เชื่อว่าพระเจ้าอวตารแยกเป็น 3 องค์ เป็นต้น ศาสนาแบบเทวนิยม ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนายูดาห์ ศาสนาซิกข์ ศาสนาบาไฮ ศาสนาโซโรอัสเตอร์ และ ศาสนาพราหมณ์

ศาสนาประเภทอเทวนิยมนี้ ไม่เชื่อในการมีอยู่จริงของพระเจ้า โดยเชื่อว่าโลกและสรรพสิ่งเกิดขึ้นเองตามกฎของธรรมชาติ เชื่อว่ามนุษย์เป็นผู้กำหนดชะตาชีวิตของตนเอง ทุกสิ่งเป็นไปตามเหตุปัจจัย ศาสนาประเภทนี้ ได้แก่ **ศาสนาพุทธ** และ **ศาสนาเซน** ซึ่งมีความแตกต่างกันคือ ศาสนาพุทธมีแนวทางในการปฏิบัติเพื่อการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ ในขณะที่ศาสนาเซนไม่มี

ทำไมจึงกล่าวว่าพุทธศาสนาประกาศอิสรภาพให้กับมวลมนุษยชาติ ทั้งนี้เนื่องจากสมัยพุทธกาลนั้นสังคมส่วนใหญ่ นับถือศาสนาที่เชื่อว่ามีพระเจ้าเป็นผู้สร้างโลกและเป็นผู้บันดาลให้มนุษย์ประสบความสำเร็จ ความสุขหรือความทุกข์หรือแม้แต่จะลงโทษมนุษย์ผู้ที่ไม่ให้ความนับถือ ดังนั้นมนุษย์จึงไม่มีความเป็นอิสระในการคิด การทำเนื่องจากเกรงอำนาจของพระเจ้า จึงทำให้เกิดพิธีกรรมในการบวงสรวงเนื่องในโอกาสต่างๆ ในขณะที่เมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ พระพุทธองค์ค้นพบว่า การกระทำของมนุษย์เองที่เป็นตัวกำหนดสิ่งต่างๆ จะดี ชั่ว สูง ต่ำ ทรมาน ประณีต สุข ทุกข์ ก็เป็นผลจากกรรมหรือการกระทำของตนเอง ไม่ได้เกิดจากการบันดาลของสิ่งนอกเหนือ

กรรมหมายถึงการกระทำ ซึ่งมีความหมาย  
เป็นกลาง คือ มีทั้งที่ดีและไม่ดี การกระทำที่ดีเป็น  
กรรมดี การกระทำที่ไม่ดีเป็นกรรมไม่ดี แต่ที่นำมาใช้  
นั้นเข้าใจว่า กรรม คือ ความไม่ดีสถานเดียว เช่น  
เมื่อมีอะไรร้ายๆ เกิดแก่ผู้ใดผู้หนึ่ง ก็จะกล่าวว่ากรรม  
ของเขา คือ ความไม่ดีของเขา “สัตว์โลกย่อมเป็น  
ไปตามกรรม” ที่เป็นคำในพระพุทธศาสนาสุภาษิต มี  
ความหมายว่า คนและสัตว์ทั้งหลาย ที่เป็นไปต่างๆ  
นานา ทุกข์ก็มี สุขก็มี ดีก็มี ชั่วก็มี มิได้เกิดแต่  
ผู้ใดอื่น มิได้เกิดแต่อะไรอื่น มิใช่เกิดแต่เหตุใดทั้งนั้น  
นอกจากกรรมที่ตนได้กระทำแล้วเองเท่านั้น อำนาจ  
แห่งกรรมของตนเอง

ผู้ที่เป็นมนุษย์ในชาตินี้ อาจเกิดเป็นสัตว์ในชาติหน้าได้ ด้วยอำนาจแห่งกรรมของตนเอง ที่เพียงพอแก่ความเป็นสัตว์ ซึ่งมีต่างๆ ประเภท ทั้งสัตว์บก สัตว์น้ำ หนอน แมลง ฯลฯ ตามอำนาจของกรรมที่แต่ละคนได้กระทำ ในพระพุทธศาสนามีเรื่องเล่าถึงพระภิกษุรูปหนึ่งในสมัยพุทธกาล ที่ประพฤติดิประพฤติชอบมาตลอด ก่อนแต่จะมรณภาพได้จิ้วรมาผืนหนึ่งซั้กตากไว้บนราว ด้วยมีใจผูกพันยินดีที่จะใช้จิ้วรใหม่ แต่บังเอิญมรณภาพก่อนจะทันได้ใช้จิ้วรผืนนั้น ภิกษุรูปอื่นจะนำจิ้วรนั้นเป็นของตน สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงห้ามไว้ และมีพระพุทธรำรัสให้รอก่อน 7 วัน เพราะขณะนั้นพระภิกษุผู้เป็นเจ้าของได้ไปเกิดเป็นเส้นเกาต์ติดอยู่กับผ้าจิ้วร อายุของเส้นอยู่นานเพียง 7 วัน จากนั้นจะได้ไปส่วยผลแห่งกรรมที่พระภิกษุรูปนั้นได้ประกอบกระทำไว้เป็นอันมาก นี่เป็นเรื่องแสดงอำนาจของกรรมทางใจที่ใหญ่ยิ่ง อาจนำให้พระภิกษุไปเกิดเป็นสัตว์ได้

ต่อมาเมื่อได้มาเกิดเป็นมนุษย์ ได้ฟังคำสอนทางศาสนาพุทธ และหากได้ปฏิบัติธรรมคำทรงสอน

ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ยังนับว่าเป็นโชคดีของคน  
ผู้นั้น แต่เป็นที่น่าเสียดายมีผู้ที่เชื่อว่าเป็นจริงและ  
นำไปปฏิบัติตามไม่มากนักและในปัจจุบันก็มีผู้ที่  
ไม่เชื่อเรื่องกรรมยังมีจำนวนมากขึ้น และกลายผู้ที่นำ  
สงสาร เพราะทำให้มีโอกาที่จะตกอยู่ในสภาพที่ตก  
เป็นเหยื่อของความโลภ ความโกรธและความหลง  
ซึ่งเป็นอารมณ์ของทุนนิยมที่เน้นเรื่องของการบริโภค  
เป็นหลัก ดังนั้นการพัฒนาจิตด้วยการติดตามเฝ้าระวัง  
ใจของตนเองอย่างสม่ำเสมอ (การภาวนา) จึงสำคัญ  
อย่างยิ่งที่จะเป็นเครื่องเหนี่ยวรั้งให้ใจของตนเอง  
ไม่ไหลไปตามกระแสของความอยาก ความไม่อยาก  
ความชอบ ความไม่ชอบ ที่มากระตุ้นอยู่ตลอดเวลา  
ทำให้มีโอกาที่จะพัฒนาจิตของตนเองให้คิดไปใน  
ทางที่ดี เป็นกุศล ส่งผลให้การกระทำของตนเองเป็น  
การกระทำด้านกุศลที่ดียิ่งขึ้น ในชาตินี้ก็ได้รับผล  
ทำให้พบกับความสุขด้วยอำนาจของบุญกุศลที่ทำไว้  
และเมื่อจากชาตินี้ไปแล้ว (ตาย) ก็มีโอกาได้เกิดใหม่  
ในภพที่มีความสุข ตามควรแก่ความดีที่เราทำไว้

ดังนั้นเมื่อได้ศึกษาและปฏิบัติจะถ่องแท้แล้ว  
จะได้พบความจริงตามที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าสอน  
ไว้ว่าคนเรานั้นจะมีความสุข ความทุกข์ และก็เกิด  
จากกรรมหรือการกระทำของตนเองทั้งอดีต ปัจจุบัน  
ซึ่งจะทำให้เราได้รับผลแห่งการกระทำ ถ้าเป็นการ  
ทำความดีก็จะได้รับผลที่เป็นความดีความสำเร็จ  
และส่งผลให้เกิดความสุข ในทางกลับกันถ้ากระทำ  
ความไม่ดี ก็จะได้รับผลที่ไม่เป็นความดีและส่งผลให้  
เกิดความทุกข์ มิได้เกิดจากการดลบันดาลหรือการ  
อ้อนวอนใดๆ ซึ่งจะทำให้มนุษย์มีความเป็นอิสระที่  
ไม่ต้องขึ้นกับการดลบันดาลของอำนาจนอกเหนือ  
ธรรมชาติอีกต่อไป